

УДК 341.01:346.58

**ЩОДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ
МІЖНАРОДНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ПРАВА**

В.В. Чайковська,

доцент кафедри адміністративного та господарського права

ОНУ ім. І.І.Мечникова, к.ю.н.

Анотація

Чайковська В. В. Щодо проблеми визначення природи міжнародного економічного права

У статті досліджується правова природа міжнародного економічного права (далі – МЕП). Розглядається МЕП у вузькому значенні як підгалузь міжнародного публічного права, та МЕП у широкому значенні як сукупність норм, що регулюють економічні операції будь-якого характеру між будь-якими суб'єктами (у разі, якщо такі операції виходять за межі правової системи однієї держави). Критикується концепція МЕП у вузькому значенні. Обґрунтовано, що МЕП є комплексним утворенням, що складається як з норм, що регулюють міждержавні економічні відносини, так і з норм, що регулюють міжгосподарські відносини за участі окремих суб'єктів господарювання

Ключові слова: міжнародне економічне право, міжнародні економічні відносини, міжнародне публічне право, міжнародне торговельне право, транснаціональні корпорації.

Аннотация

Чайковская В.В. Относительно проблемы определения природы международного экономического права.

В статье исследуется правовая природа международного экономического права (далее – МЭП). Рассматривается МЭП в узком значении как подотрасль международного публичного права, и МЭП в широком значении как совокупность норм, регулирующих экономические операции любого характера между любыми субъектами (в случае, если такие операции выходят за пределы правовой системы одного государства). Критикуется концепция МЭП в узком значении. Обосновано, что МЭП является комплексным

образованием, состоящим как из норм, которые регулируют межгосударственные экономические отношения, так и из норм, которые регулируют межхозяйственные отношения при участии отдельных субъектов хозяйственной деятельности.

Ключевые слова: международное экономическое право, международные экономические отношения, международное публичное право, международное торговое право, транснациональные корпорации.

Summary

Chaykovska V.V. About the problem of natural's determination of international economic law.

Legal nature of international economic law (then - IEL) is examined in the article. In restricted sense IEL is considered as sub-branch of international public law, and in a broad sense IEL is considered as set of rules to regulate economic transaction of any kind between any subjects (in case when such transactions overruns the legal system of the State). Narrow sense of IEL is criticized. IEL is based to be complex formation, which consist of rules to regulate international economic relations and also as rules, which regulate intereconomic relations with particular economy subjects.

Keywords: international economic law, international economic relations, international public law, international trade law, transnational corporation.

Актуальність теми. З'ясування правової природи норм права, що безпосередньо впливають на зовнішньоекономічні відносини, сьогодні неодмінно наштовхуються на сукупність регуляторів, узагальнених під нормативним утворенням міжнародного економічного права (далі - МЕП). Власне постає питання про межі та значення цього нормативного утворення для організації зовнішньоекономічних зв'язків. Але вирішення цього питання ускладнюється давньою дискусійністю поняття МЕП.

Вихідним для розуміння проблематики МЕП у цьому контексті постає сприйняття цього нормативного утворення у співвідношенні із поняттям міжнародного права. При цьому, хоча міжнародне право почало свій розвиток ще у глибокій давнині в умовах рабовласницького устрою, саме міжнародні економічні відносини забезпечили істотний вплив на формування класичного міжнародного права.

Розвиток міжнародних економічних відносин призвів до проголошення таких принципів міжнародного права як суверенна рівність, незалежність, невтручання у внутрішні справи інших держав [1, с. 9].

Разом із тим, виникає низка проблем віднесення міжнародного економічного права саме до міжнародного права у контексті винятково публічно-правового змісту останнього та особливого статусу суб'єктів.

Тож актуальним виглядає дослідження правової природи МЕР, встановлення якої визначить подальший шлях дослідження щодо встановлення та модернізації правового режиму зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД).

Наукові праці за темою. Окремі аспекти МЕР, його структурних елементів та природи вивчались та вивчаються такими вченими, як В. І. Лісовський, Г. М. Вельямінов, В. М. Шумілов, С.А. Міхеєв, В. Д. Сидор, Е. Л. Кузьмін, К. А. Бекашев, А. Б. Альтшулер, М. О. Шаповалов, Є.Т. Усенко, Г.І. Тункін, І. І. Лукашук, М. М. Богуславський, В. Ф. Опришко, І. І. Дахно, І. С. Чабаєва, О. М. Толочко, О. С. Пуртов, Д. К. Лабін, К. К. Калачян, Є. В. Кобчикова та інші. Однак визначення правової природи МЕР на теперішній час не дозволяє чітко співвіднести цю галузь ані з міжнародним публічним правом, ані з тією частиною господарського права, яка призначена для регулювання суб'єктів зовнішньоекономічних відносин.

Метою статті є з'ясування правової природи та змісту міжнародного економічного права.

Виклад основного матеріалу.

У юридичній літературі, зокрема В. С. Шуміловим, справедливо вказується на існування на теперішній час двох основних концепцій МЕР:

1) перша концепція розглядає МЕР як сукупність норм, що регулюють економічні операції будь-якого характеру, за умови, що ці операції виходять за межі правової системи однієї держави (за такого підходу МЕР розуміється у широкому значенні);

2) друга концепція розглядає МЕРП як сукупність норм, що регулюють міждержавні економічні відносини; іншими словами МЕРП виступає як підгалузь міжнародного права [2, с. 35-36].

Дослідження думок представників другої концепції дозволяє зробити висновок про їх неоднозначність та, подекуди, суперечливість. Це знаходить своє відображення у тому, що норми МЕРП регулюють відносини не лише між класичними суб'єктами міжнародного публічного права (державами та міжнародними організаціями), а й між суб'єктами господарювання.

Наприклад, В. Д. Сидор, визначає у навчальному посібнику «Міжнародне економічне право» (2010 р.) як галузь міжнародного публічного права, яка є сукупністю принципів і норм, що регулюють відносини між державами та іншими суб'єктами міжнародного права і є узгодженим волевиявленням [3, с. 4]. Але у подальшому вказаний автор розглядає такі джерела та інститути права, норми яких не регулюють міжнародні публічні відносини. Зокрема, по-перше, до джерел права, що регулюють відносини у сфері міжнародних економічних договорів, віднесені, зокрема, Віденська Конвенція про міжнародний договір купівлі-продажу товарів 1980 р., Конвенція УНІДРУА про міжнародний факторинг 1988 р., Конвенція УНІДРУА про міжнародний фінансовий лізинг тощо [3, с. 85]. Однак наведені міжнародні договори регулюють відносини між суб'єктами господарювання, а не державами. Аналогічна суперечність виникає при віднесенні до міжнародних економічних договорів, зокрема, міжнародних договорів факторингу, лізингу чи форфейтингу, коли автор не заперечує, що сторонами цих договорів є суб'єкти господарювання [3, с. 87-88].

В. Ф. Опришко зазначає, що МЕРП — це «система норм і принципів, які регулюють відносини між державами, між державами і міжнародними організаціями, між міжнародними організаціями в процесі міжнародного економічного співробітництва» [4, с. 25]. Але одночасно вчений відносить до норм, які регулюють міжнародні економічні відносини, ті, що містяться у ЗУ «Про іноземні інвестиції» від 13 березня 1992 р., Декреті КМУ «Про режим

іноземного інвестування» від 20 травня 1993 р., Митному кодексі України від 12 грудня 1991 р., ЗУ «Про інвестиційну діяльність» від 18 вересня 1991 р. [4, с. 109-110]. Тобто в останньому випадку йдеться про норми, що на час їх дії регулювали відносини за участі суб'єктів господарювання та інших учасників господарських відносин, а не міждержавні відносини. До підгалузі МЄП В. Ф. Опришко відносить міжнародне інвестиційне право. До суб'єктів вказаних відносин всупереч позиції щодо міждержавної природи МЄП віднесені не лише держави, але й фізичні та юридичні особи [4, с. 189-191].

В подальшому, вказаний вчений, в цілому залишився відданим своїй позиції щодо природи МЄП, зазначив у 2012 р. «МЄП: концепції та поняття»: «Ствердження того, що юридичні та фізичні особи беруть участь в міжнародних економічних відносинах, не є зовсім правильним, оскільки, враховуючи сутність та особливості суб'єктів цих відносин, вони вступають в зовнішньоекономічні відносини, для яких характерним є не публічно-правовий, а приватноправовий рівень» [5, с. 409]. Подальші твердження у вказаній праці В. Ф. Опришко не вносять ясності у це питання: «Норми та принципи міжнародного економічного права можуть використовуватися і для регулювання внутрішньодержавних відносин» [5, с. 413]. Однак, якщо МЄП може регулювати внутрішньодержавні відносини, то й суб'єктами цих відносин, виступають, відповідно фізичні та юридичні особи (суб'єкти господарювання, органи державної влади тощо), що є правосуб'єктними відповідно до законодавства конкретної держави. Отже, це не відповідає публічно-правовій концепції МЄП.

На думку І. І. Дахно МЄП є галуззю міжнародного публічного права, яка «є сукупністю принципів і норм, що регулюють відносини між державами та іншими суб'єктами міжнародного права і є їх узгодженим волевиявленням» [6, с. 12]. Водночас, вчений вказує на важливу роль ТНК як учасників міжнародних економічних відносин, відзначаючи при цьому, що «за своїм економічним потенціалом ряд ТНК переважає держави, а то й цілі регіони планети». При цьому до ТНК вказаний вчений відносить фірми, корпорації,

компанії, які виконують основну частину своїх операцій у кількох країнах, де існує мережа відділень, філій, підприємств [див.: 6, с. 113-114], тобто суб'єктів господарювання. Але визнання суб'єктів господарювання учасниками міжнародних публічних відносин суперечить концепції суто міжнародно-публічній природі МЕР.

Прибічником публічно-правової природи МЕР є Є. О. Львова. Вона пише МЕР: «це сукупність юридичних принципів і норм, що регулюють діяльність територіальних суверенів (держав) і їх інституціональних об'єднань (міжнародних організацій) у сфері міжнародних економічних відносин» [7, с. 29]. Що ж до включення до предмету МЕР зовнішньоекономічних відносин між суб'єктами господарювання, вчена зазначає, що така позиція «страждає на певну предметну ущербність, бо поняття МЕР при цьому стає розмитим, невіддільним від внутрішньодержавних (національних) галузей права» [7, с.18].

Як заперечення наведеному твердженню можна зазначити, що джерелами права з позначкою «міжнародного» – міжнародного приватного права – визнаються й, зокрема, внутрішньодержавні колізійні норми (що містяться у законах про міжнародне приватне право відповідних держав), що не заважає міжнародному приватному праву залишатись «міжнародним» [див.: 8; 9, с. 42]. Власне й термін «міжнародне» розкривається через сполучення «між народами», а не «між державами», що дозволяє вести мову про існування значно ширшого переліку суб'єктів міжнародних відносин.

Г. М. Вельямінов зазначає, що «міжнародне економічне право – це право, у принципі, регулююче міждержавні економічні відносини» [10]. До предмету МЕР вказаний вчений відносить міжнародні економічні багатосторонні та двосторонні відносини й, відповідно, опосередковане регулювання цих відносин на внутрішньодержавному правовому рівні. Відповідними відносинами, на думку Г. М. Вельямінова, є, по-перше, торговельні, комерційні відносини у широкому значенні, включаючи відносини виробничі, науково-технічні, валютно-фінансові, у сферах

транспорту, зв'язку, енергетики, інтелектуальної та іншої власності, туризму тощо, по-друге, відносини майнові, захист прав власності (інвестиції, інтелектуальна власність тощо) [10].

Не можна не відзначити думки вказаного вченого про тісний взаємозв'язок міжнародного публічного права (частиною якого, на його думку, є МЄП) та національного законодавства, що регулює відповідні відносини. Зокрема, В. М. Вельямінов зазначає, що з «практичної точки зору міжнародне публічне право, його норми знаходять своє реальне застосування та вираження в кінцевому підсумку шляхом трансформації в національне право окремих держав...предмет регулювання міжнародного права – це в реальності або певні зміни або незмінність діючого внутрішнього правопорядку держав, що узгоджують своє волевиявлення [10] У зв'язку з наведеним вказаний правник доходить до висновку, що предметом МЄП є по суті внутрішньодержавні сфери правового регулювання, які входять у коло погодження у межах МЄП [там само].

Наведена позиція звертає увагу на тісний зв'язок між міжнародним, з одного боку, та національним, з іншого боку, регулюванням зовнішньоекономічних зв'язків.

Про нерозривність міжнародних та національних норм у регулюванні економічних відносин та суперечливість думок про обмеження розуміння МЄП (чи його окремих підгалузей) виключно як частини міжнародного публічного права свідчать й думки В. І. Лісовського. Цей вчений, досліджуючи у радянський період міжнародне торговельне право (яке на теперішній час розглядається як підгалузь МЄП (див., наприклад: [2, с. 96-132]), зазначав що останнє є комплексною галуззю міжнародного права; є сукупністю норм, що регулюють міждержавні торговельні відносини [11, с. 3]. Водночас, до джерел цього права вказаний вчений, окрім міжнародних договорів та міжнародних звичаїв, відносив також ті, які ґрунтуються суто на нормах національного права, що регулюють міжнародні торгівельні відносини: прецедентні рішення національних судів, внутрішні закони, що

стосуються питань міжнародного торговельного сполучення [11, с. 8]. Наведене свідчить на суперечливість визначення міжнародного торговельного права виключно як підгалузі міжнародного публічного права.

Окремої уваги потребує *суб'єктний склад міжнародних економічних відносин*, який не охоплюється виключно «класичними» суб'єктами міжнародного публічного права (державами та міждержавними міжурядовими організаціями).

Навіть прибічники «публічно-правової» концепції МЕРП визнають участь у міжнародних економічних відносинах фізичних та юридичних осіб. Зокрема, В. М. Шумілов зауважує, що «фізичні особи приймають участь у цивільно-правових відносинах з іноземним елементом, й, відповідно, є суб'єктами міжнародних економічних відносин» [2, с. 65]. «В реалізацію міжнародних зобов'язань залучається широке коло юридичних осіб. Все в більшій мірі діяльність юридичних осіб, їх статус в міжнародних економічних відносинах, стає предметом міжнародно-правового регулювання» [2, с. 67-68].

Водночас, не визнаючи фізичних та юридичних осіб суб'єктами МЕРП, В.М. Шумілов називає їх «основними операторами в міжнародних економічних відносинах» [див. : 12, с. 68-75].

Г. М. Вельямінов не визнає суб'єктами МЕРП ТНК, а також окремих фізичних та юридичних осіб із різних країн, але зазначає про значну їх роль у міжнародному обігу. Зокрема, вказаний вчений вказує, що «ТНК виступають основними операторами міжнародного торговельного та економічного обігу, ... являються свого роду квазіміжнародними установами» [10]. Для позначення ТНК (а також фізичних та юридичних осіб) Г. М. Вельямінов з посиланням на позицію професора С. В. Черниченко застосовує поняття «дестинатори міжнародно-правових норм», розуміючи під ними особи, які не наділяються правами та обов'язками в силу таких норм, а лише користуються вигодами та незручностями, що випливають з цих норм [10; 13, с. 149, 154].

Зазначені позиції В. М. Шумілова, Г. М. Вельямінова є дискусійними у зв'язку із наступним:

1) по-перше, вони не базуються на досягненнях теорії права, яка не виділяє ані поняття «оператор», ані поняття «дестинатор» окремо від поняття суб'єкт права. В свою чергу у теорії права учасниками правовідносин іменуються такі суб'єкти правовідносин, які мають взаємні права та обов'язки. Потенційний суб'єкт правовідносин іменується суб'єктом права, що має таку важливу ознаку як правосуб'єктність [див. : 14, с. 145; 15, с. 292-297; 16, с. 418-420].

2) по-друге, міжнародно-правові норми, що містяться у міжнародних договорах, у багатьох випадках прямо поширюються й на фізичних та юридичних осіб (суб'єктів господарювання), отже регулюють відносини за їх участі. Набуваючи відповідні права та обов'язки за актами МЄП, суб'єкти господарювання набувають відповідної правосуб'єктності.

Ці суперечності доводять, що намагання вивести ТНК та інших суб'єктів ЗЕД з суб'єктного складу відносин, які врегульовані МЄП, відриваються від реальності. Вбачається, що з урахуванням розвитку глобалізаційних процесів та підвищення ролі суб'єктів господарювання (передусім, ТНК) у забезпеченні державних економічних інтересів, останні стають суб'єктами МЄП, змінюючи та модернізуючи природу МЄП.

Вбачається, що при визначенні природи МЄП, необхідно розглядати МЄП як комплексне утворення, що складається як з норм, що регулюють міждержавні, так і з норм, що регулюють міжгосподарські відносини за участі окремих суб'єктів господарювання.

Подібну думку у 20-х роках минулого сторіччя висловив відомий український вчений В. М. Корецький, який розробив концепцію міжнародного господарського права, що розглядалась ним як комплексна міжгалузева дисципліна, що включає регулювання міжнародних публічно-правових та цивільно-правових відносин [див.: 17].

Теорія «міжнародного господарського права» відстоювалася також й німецьким вченим Георгом Ерлером у 1956 р. (Федеративна Республіка Німеччина), який до джерел останнього відносив не лише міжнародне, але внутрішньодержавне право. Більш того, вказаний вчений прослідив виникнення в міжнародному господарському праві норм, що створюються не лише державами й звернені не лише до держав (норми, які у сучасній літературі отримали назву «lex mercatoria» - В.В.) [див.: 18].

Прихильниками комплексної, публічно-правової природи МЕР виступають також такі вчені як В. Фікентшер [див. : 20], Д. Карро та П. Жюйар [див. : 19], А. Ш. Нізамієв [див. : 21, с. 12, 24-25] та інші.

Тісний, подекуди такий, що переплітається, взаємозв'язок міждержавних та міжгосподарських економічних відносин потребує їх комплексного регулювання, врахування напрацювань вчених-економістів, а також публічних та приватних інтересів при внесенні змін до правового регулювання відповідних відносин.

Приватно-правові норми у міжнародному економічному регулюванні відіграють надзвичайно важливу роль. Але їх не можна зводити до міжнародного приватного права (далі – МПП) у зв'язку із колізійною основою останнього, виходячи із нормативного визначення МПП у актах МЕР. Зокрема, відповідно до п. б) ч.1 ст. 1 Конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11.04.1980 року, вона застосовується «до договорів купівлі-продажу товарів між сторонами, комерційні підприємства яких перебувають у різних державах, коли згідно з нормами міжнародного приватного права застосовано право Договірної держави» (В.Ч.). Отже зазначена Конвенція відносить до МПП саме колізійні норми, за допомогою яких визначається національне право, що субсидіарно застосовується до норм Конвенції. Положення Закону України «Про міжнародне приватне право» та його система також однозначно вказують на колізійний характер норм МПП.

По суті справи норми МПП у формально-юридичному значенні не визначають зміст приватноправових відносин у міжнародному економічному регулюванні, а вказують на вибір правопорядку, якому це регулювання має підпорядковуватися. Разом із тим, це є темою окремого дослідження.

Висновки. Міжнародне економічне право є комплексним утворенням, що становить сукупність норм міжнародного публічного права та приватно-правових норм господарського права, призначених для регулювання відносин суб'єктів господарювання у міжнародному економічному просторі.

Модернізація правового режиму ЗЕД, який встановлений національним (українським) законодавством, що регулює міжгосподарські відносини суб'єктів господарювання та інших учасників господарських відносин, передбачатиме передусім, приведення цього законодавства відповідно до міжнародно-правових вимог щодо економічних відносин, погоджених державами у відповідних джерелах міжнародного економічного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Богуславский М. М. Международное экономическое право / М. М. Богуславский. – М. : Международные отношения, 1986. – 304 с.
2. Шумилов В. М. Международное экономическое право в эпоху глобализации. – М. : Международные отношения, 2003. – 272 с.
3. Сидор В. Д. Міжнародне економічне право : навч. посіб / В. Д. Сидор – К.: Дакор, 2010. – 248 с.
4. Опришко В. Ф. Міжнародне економічне право: Підручник. – Видання друге, перероблене і доповнене. – К.: КНЕУ, 2003. – 311 с.
5. Опришко В. Ф. Міжнародне економічне право: концепції та поняття / В. Ф. Опришко// // Право України: Юрид. журн. – 2012. – № 9. – С. 407-415.
6. Дахно І. І. Міжнародне економічне право : навчальник посібник / І. І. Дахно. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 3-тє вид., перероб. і доповн. – 304 с.
7. Львова Є. О. Правове регулювання міжнародного економічного правопорядку : Дис... канд. наук: 12.00.11 - 2009. – 239 с.

8. Перетерский И. С. Система международного частного права / И. С. Перетерский // Советское государство и право. – 1946. – №6-7
9. Лунц Л. А. Курс международного частного права. Общая часть / Л. А. Лунц. – М. : Юрид. лит, 1973. – 3-е изд., доп. – 384 с.
10. Вельяминов, Г.М. Международное экономическое право и процесс : Академ. курс : Учебник / Г.М. Вельяминов ; Акад. правов. ун-т, Ин-т государства и права РАН . – М. : Волтерс Клувер, 2004 . – 478 с.
11. Лисовский В. И. Международное торговое и финансовое право : учеб. пособие для вузов / В. И. Лисовский – М., «Высш. школа», 1974. – 215 с.
12. Шумилов В. М. Международное финансовое право : учебник / В. М. Шумилов. – М. : Междунар. отношения, 2011. – 2-е изд., перераб. и доп. – 328 с.
13. Черниченко С. В. Личность и международное право / Черниченко С.В. - М.: Междунар. отношения, 1974. - 168 с.
14. Оборотов Ю. Н. Общетеоретическая юриспруденция : учебный курс : учебник / [Оборотов Ю.Н., Завальнюк В.В., Крестовская Н.Н. и др.]; под ред. Ю.Н. Оборотова. – О. : Фенікс, 2011. – 436 с.
15. Черданцев А. Ф. Теория государства и права: учебник для вузов / А. Ф. Черданцев – М. : Юрайт-М, 2002. – 432 с.
16. Сырых В. М. Проблемы теории государства и права : учебник / [В. М. Сырых, В. И. Анишина, В. В. Лапаева и др.]; под ред. В. М. Сырых. – М. : Эксмо, 2008. – 528 с.
17. Корецкий В.М. Избранные труды. В 2-х книгах. Кн. 1 / В. М. Корецкий; Редкол.: Бабий Б.М., Денисов В.Н. (Гл. ред.) и др. – К. : Наук. думка, 1989. – 344 с.
18. Erler G. Grundprobleme des Internationalen Wirtschaftsrechts. – Gottingen, 1956. - S. 20.
19. Карро Д. Международное экономическое право / Д. Карро, П. Жюйар – М.: Международные отношения, 2002. - 603 с.
20. Fikentscher W. Wirtschaftsrecht», Bd.1, München, 1983
21. Низамиев А. Ш. Правовое регулирование международных экономических отношений. (Концептуальные подходы). Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Низамиев А.Ш. - Казань, 2000. - 220 с.